

УДК 72.01

С. О. Смоленська,

*канд. арх., доц. кафедри архітектурного проектування
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

ІСТОРИЧНІ ВІХИ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ: ПРОЕКТ ХАРКІВСЬКОГО ПОШТАМТА 1928 р.

Анотація: у статті досліджується історія створення у 1920-і роки будинку харківського поштамту, чий проект став приводом для широкого обговорення шляхів розвитку архітектури в Україні.

Ключові слова: історія архітектури України, конструктивізм.

Постановка проблеми. Біографія деяких споруд схожа з біографією людей. Волею долі втягнуті у вир історичних подій, вони опиняються в їх епіцентрі, виділяючись, таким чином, серед інших й набуваючи особливого значення. Так сталося у 20-ті роки минулого сторіччя з проектом нового поштамту, який повинен був зводитися в тодішній столиці радянської України Харкові. Унікальним є і сам будинок, й історія його створення.

Проте його роль виходить за межі просто пам'ятки архітектури. Саме навколо нього у 1928 році розгорнулася гаряча полеміка, яка охопила широкі верстви громадськості і фактично затвердила перемогу (як відомо, нетривалу!) сучасного стилю в архітектурі України над традиційною класичною школою. Як колись рік, день і годину вибуху блоків комплексу Прют Айгоу в американському місті Сент-Луїсі було визнано символічною датою, яка позначила остаточний занепад і кінець утопій Модернізму [1, 2], так і день проведення в Харкові диспуту на тему «Про нову і стару архітектуру» можна вважати значною віхою в історії вітчизняного зодчества.

Аналіз досліджень. Хоча більшість сучасних дослідників періоду конструктивізму в Україні згадують Харківський поштамт у своїх роботах (рис.1), а фотографії будівлі обійшли багато видань [3, 4, С. 37-38; 5, С.83, та ін.], історія його створення практично не аналізувалася.

Щодо подій, які розгорнулися навколо проекту поштамту, то їх важливість зазначав ще Г. О. Лебедев — один з найавторитетніших дослідників української архітектури 1920-30-х рр. [6]. Дуже коротко про творчу дискусію з приводу поштамту у Харкові пише С.М. Хан-Магомедов [7, С.59]. Однак вже назріла необхідність переосмислення історичних фактів з точки зору сьогодення. Звернення до першоджерел: журналів, газет, проектних матеріалів [8-10, 12-16] дозволяє не тільки відновити минулі події, а й відчутти атмосферу тих років, загострення пристрастей, ентузіазм, з яким сприймалося сучасниками

майбутнє подоби нової столиці України — Харкова, а з ним — і майбутнє архітектури.

*Рис. 1. Будівля поштамту на Привокзальній площі. Сучасний стан.
Фото С. Смоленської.*

Мета статті: виявити історичну роль проекту будівлі харківського поштамту 1928 р. у становленні стилю конструктивізм в Україні.

Друга половина 1920-х — це роки боротьби різних напрямів в українському зодчестві, пошуку шляхів його розвитку, становлення конструктивізму — найбільш передового стилю, який відповідав духу часу, динаміці соціальних перетворень, що відбувалися тоді в молодій, тільки-но створеній республіці. Одним із засобів виявлення талановитих авторів і прогресивних ідей були конкурси. У квітні 1927 р. був оголошений Всесоюзний конкурс на розробку проекту будинку Центрального сортувально-розподільчого Поштамту в м. Харкові — столиці УРСР. Організатором виступило Московське архітектурне товариство, яке мало великий досвід конкурсної справи. (У перше десятиліття Радянської влади Московське архітектурне товариство, яке мало на той час півстолітню історію існування, провело безліч конкурсів на будівлі різного призначення по всьому Союзу. Серед інших: на проект Народного Дому в м. Іваново-Вознесенську; на складання проекту будинку «Палацу Праці» в м. Ростові-на-Дону, «Палацу Праці» у м. Катеринославі, на будівлю Центрального Телеграфу в Москві, республіканської лікарні в м. Самарканді, на проект кінофабрики «Совкіно» тощо.)

Аналіз основних положень програми і вимог до складу проекту [8, С. 129-130] дозволяє стверджувати, що будівля поштамту замислювалося, висловлюючись сучасною мовою, як багатофункціональний комплекс, в якому виробничі процеси, пов'язані з доставкою, обробкою поштових відправлень, були об'єднані з громадською і навіть житловою функціями. Окрім 7 груп різних експедицій (газет, посилок, простих відправлень та ін.), до складу

проекту входили адміністративні приміщення, районна поштова контора із залом для відвідувачів, площею 600 м², їдальня на 200 осіб, приміщення партійних і профспілкових організацій, а також дитячі ясла і вісім 3-кімнатних квартир з усіма зручностями для співробітників. Об'єм будівлі встановлювався 70 000 м³. При проектуванні необхідно було врахувати всі досягнення у сфері раціоналізації та механізації поштової справи. Заздалегідь був обговорений вибір конструктивного рішення: залізобетонна каркасна система з цегляними зовнішніми поверхнями, оштукатуреними цементом з мармуровою крихтою. Складність завдання була очевидною. Ще й місце проектування було відповідальним — Привокзальна площа, головні ворота міста.

Видатні архітектори країни взяли участь у конкурсі: Г. Б. Бархін за участю М. Г. Бархіна (V премія), Г. Я. Вольфензон (IV премія), Д. Ф. Фрідман (III премія). Всі проекти, які відмітило журі, розвивали ідеї модернізму і конструктивізму (рис. 2 - 6). Перше місце було присуджено П. О. Голосову, друге — А. Г. Мордвінову, який на той час був студентом архітектурного факультету Московського вищого технічного училища. Саме його проект був прийнятий до будівництва, став його першим здійсненим добутком [9, С. 28].

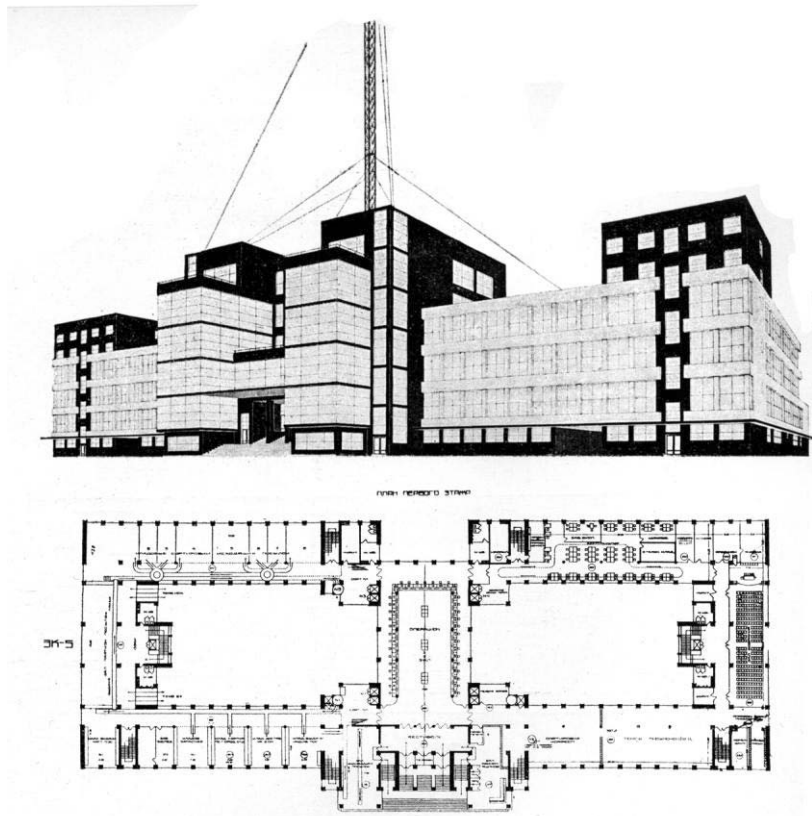

Рис. 2. Арх.-худ. Г. Б. Бархін за участю М. Г. Бархіна. Конкурсний проект будівлі центрального поштамту у м. Харкові (V премія).

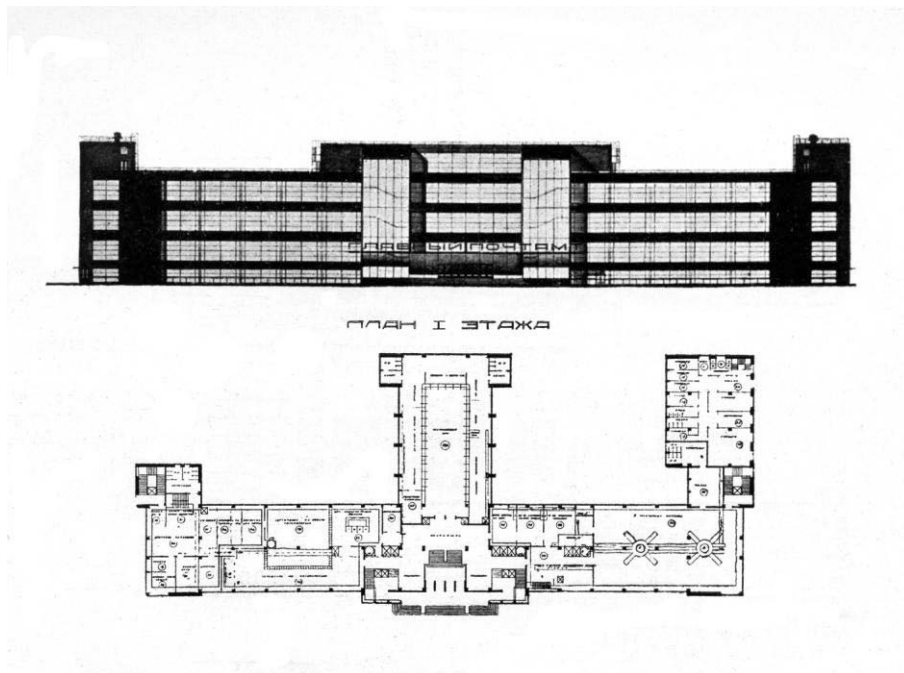

Рис. 3. Цив. інж. Г. Я. Вольфензон. Конкурсний проект будівлі центрального поштамту у м. Харкові (IV премія).

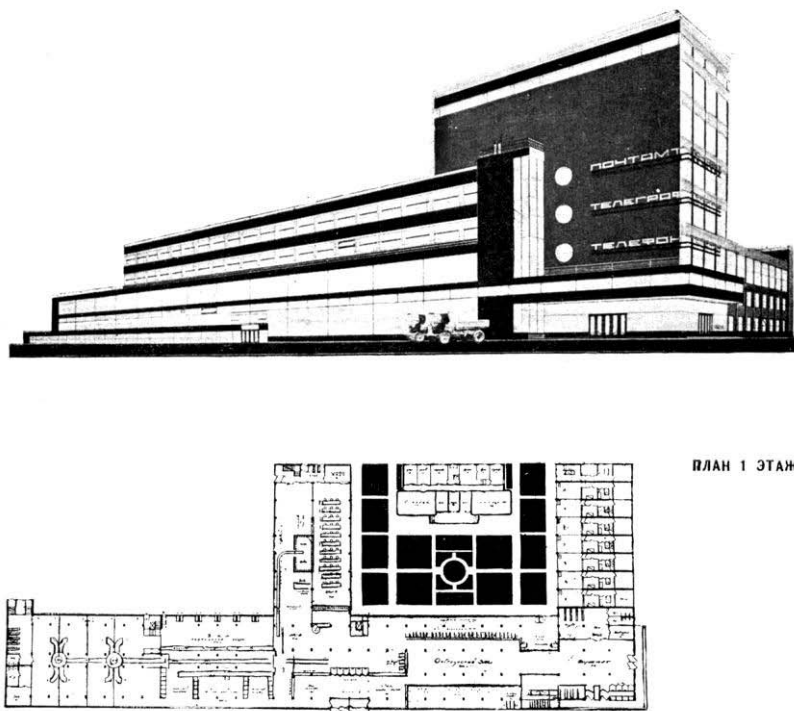

Рис. 4. Арх. Д. Ф. Фрідман. Конкурсний проект будівлі центрального поштамту у м. Харкові (III премія).

Ось як сам автор пояснював основну ідею проектного рішення. Головним завданням було «архітектурне оформлення великої виробничої фабрики.

Необхідно було будувати споруду, яка б мала максимум світла, раціональні підйом

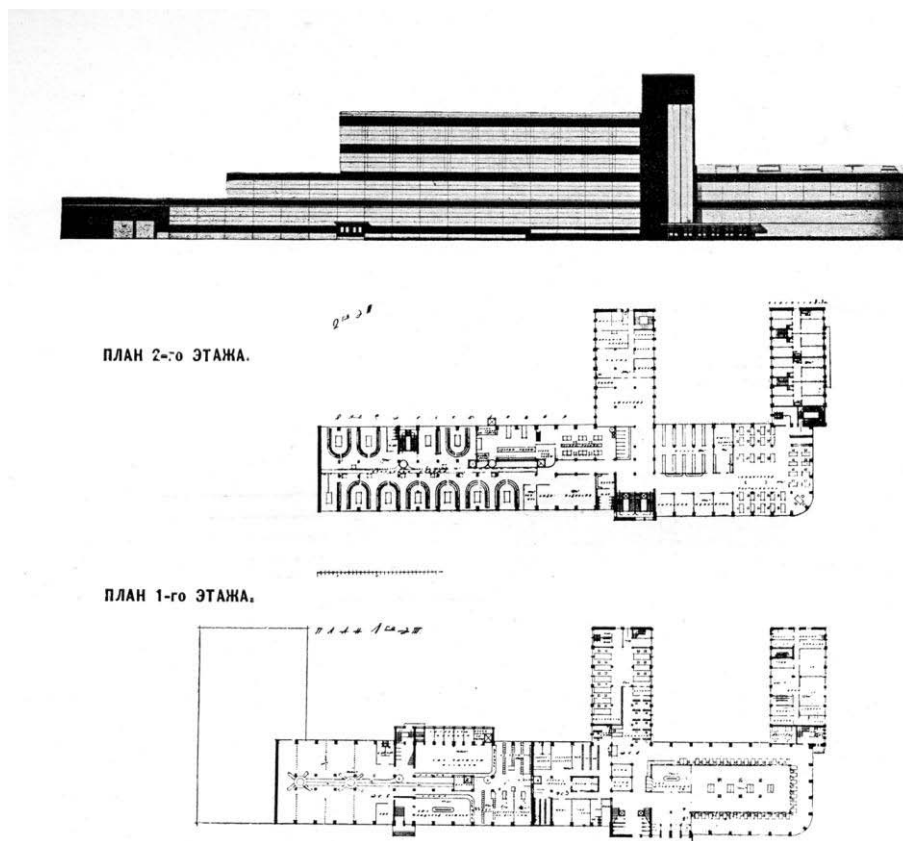

Рис. 5. Студент-архітектор МВТУ А. Г. Мордвінов. Конкурсний проект будівлі центрального поштамту у м. Харкові (II премія).

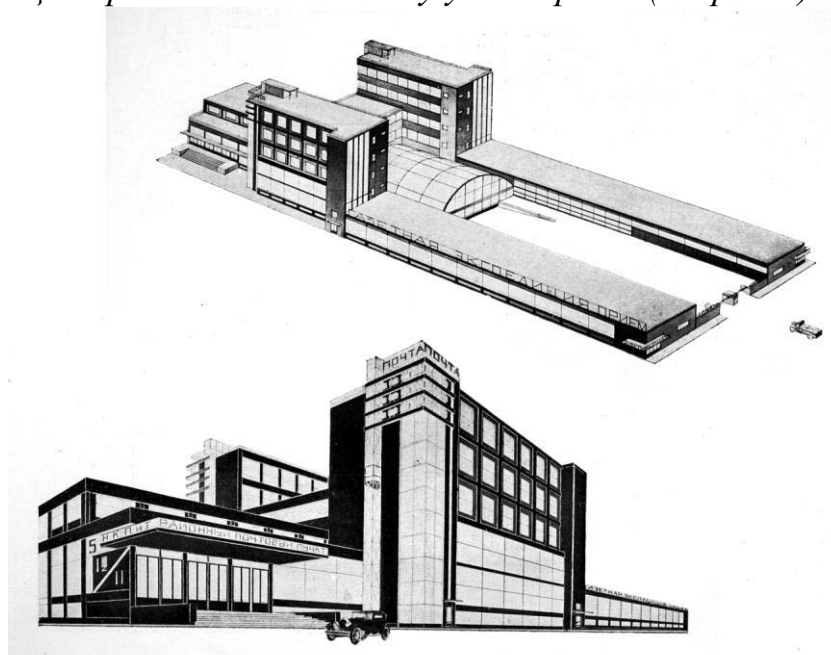

Рис. 6. Арх. П.О. Голосов. Конкурсний проект будівлі центрального поштамту у м. Харкові (I премія).

ники, елеватори, транспортери, електро-кур'єри, тунелі для підвозу листів з вокзалу »[10, С. 3]. Як відомо, сучасна архітектура черпала натхнення у промисловій тематиці, де чіткі функціональні завдання, прогресивні будівельні конструкції та технології визначали композиційну логіку формоутворення. Важливим було і включення нового будинку до існуючого ансамблю, що склався зі споруд, які мали класичні форми. Мордвінов мислив Привокзальну площу, як площу, як передпокій міста, тому будівлі на ній повинні були дати «враження руху, динаміки, повинні підкреслювати це людському потоку, що викидається з вокзалу» [10, С. 3]. Це автор блискуче втілює у проекті (рис.7). Треба визнати, в містобудівному відношенні проект Мордвінова більше відповідав ситуації, місцю, для якого він був призначений, ніж пропозиція Голосова.

Рис. 7. Будівля Головного поштамту на Привокзальній площі у Харкові.

Фото з поштової листівки 1930-х рр.

Як відзначають ряд дослідників, з точки зору розвитку будівельної науки і техніки в будівлі поштамту були застосовані найпереводіші на той час конструкції [11, С. 146].

Звісно, зведення такої споруди прикувало до себе увагу архітекторів і жителів столиці. Приводом для широкого громадського обговорення питань про шляхи розвитку архітектури Харкова став лист групи інженерів і службовців південних залізниць «Проект харківського поштамту слід переглянути», який був опублікований 28 липня 1928 року в газеті «Харківський пролетар». Його автори висловили свою категоричну незгоду з проектом: **«Не можна дозволити, щоб на площі, що має певну архітектурну фізіономію, був поставлений ящик, іменованій головним поштамтом...** (Тут і далі в тексті всі виділення надані у відповідності з оригіналом.) Ми ... протестуємо проти спотворення Привокзальної площі будівлею, що порушує архітектурний ансамбль, і просимо окружного інженера поставити це питання у всій широті перед зборами представників художньої думки міста Харкова »[12]. Вже через

кілька днів 1 серпня газета надрукувала лист великої групи архітекторів, відповідь автора А. Г. Мордвінова та думку редакції. Остання, під заголовком «Яким повинен бути новий Харків», містила пропозицію про відкриття дискусії, про залучення широких мас до обговорення питання «художнього оформлення будівництва» [13]. У листі архітекторів «Нова архітектура зустрічає протидію на своєму шляху» говорилося: «Пробившись крізь липке павутиння вікових традицій, сучасна архітектура на шляху до повної перемоги стикається з крикливством фахівців архітектури, які не можуть зрозуміти змісту ідей сучасної архітектури і не зуміли зріднитися з новим побутом ... Ми звертаємося до думки широкої радянської громадськості, якій належить право сказати своє вирішальне слово з приводу архітектурного ансамблю не тільки Привокзальній площі, а й інших ділянок столиці» [13]. Під листом підписалися: архітектори Штейнберг, Малозьомов, Яновицький, Таранов, інженери Лоповок, Фрідман, тоді ще студенти: Харківського художнього інституту (ХХІ) Касьянов, Іванова, Костенко, Розова, Звегільський, Петі, Заславський, Мовшович; Київського художнього інституту Холостенко; харківського технологічного інституту Гамзе, Прейсфрейнд; Одеського художнього інституту Маргуліс. Через декілька днів до дебатів зі зверненням приєдналася група архітекторів конструкторського бюро при окрвиконкому: Лимар, Андрущенко, Єрмілов та ін. Вони назвали лист залізничників «останньої агонією захисників гнилої архітектури консерваторів і естетів» [14]. Згодом ці імена гарячих прихильників конструктивізму і функціоналізму увійдуть в аннали вітчизняної архітектури. Багато хто з них, відомих нині авторів, залишить значний слід в історії українського авангарду.

На сторінках газети майже щодня публікувалися думки, часом, дуже неупереджені, противників і прихильників сучасних напрямів. За словами Холостенко — в ті роки представника товариства сучасних архітекторів України (ТСАУ) — гаряча суперечка спалахнула «не про будівлю поштамту, як таку, а про шляхи розвитку форм будівництва в майбутньому» [10].

Диспут на тему «Про нову і стару архітектуру» відбувся 14 серпня 1928 року. До цього дня була приурочена виставка «Архітектура Харкова», а також організована експозиція архітектурних дипломних робіт випускників ХХІ. Як писала газета «Харківський пролетар», чия редакція виступила одним з організаторів диспуту (ними були також президія міськради та окружний інженер), тема дискусії викликала винятковий інтерес з боку харківської громадськості. На участь в ній до редакції надійшли заявки від 200 найбільших підприємств, вузів, будівельних та інших організацій [15]. Квитки були розподілені заздалегідь. Незважаючи на це, зал одного з харківських клубів, де мали проходити збори, не зміг вмістити всіх бажаючих, через що диспут

«негайно ж перенесли у великий зал міськради» [16], куди рушив натовп учасників. Всього зібралося 800 осіб, у тому числі представники інших міст України: Києва, Одеси, Полтави. Першим виступив голова міськради Кожухов. Він зазначив, наскільки важливо для столиці України — пролетарського Харкова мати своє архітектурне обличчя, відмінне від образу старого дворянського буржуазного міста. Крім автора проекту Мордвінова і його опонентів— інженерів Андросова і Гнусіна, в дебатах виступило 15 ораторів: робітники, архітектори, представники громадськості. Диспут завершився лише за північ перемогою нової архітектури над старими формами, які за рішенням зборів «повинні безповоротно піти» [10].

Вочевидь, широке обговорення продемонструвало громадську підтримку сучасного напрямку столичної архітектури та української в цілому. Адже більшість міст рівнялися на Харків і на його досягнення в галузі будівництва.

Варто навести декілька висловлювань, важливих для розуміння історичної ситуації, що характеризують бачення зодчими завдань і шляхів розвитку української архітектури. Професор Молокін: «Потрібно багато працювати, шукати і знайти архітектурні форми, відповідні епосі» [10, С. 3]. А. Мордвінов: «З одного боку, ми маємо прихильників старого еклектичного мистецтва, з іншого — нового мистецтва, яке категорично пориває з мистецтвом чужих нам класів і прокладає шляхи новій архітектурі, що відповідає сучасній епосі ... Цей шлях утилітарності, раціональності, конструктивної цілісності, органічності оформлення та емоційної насиченості» [14, С. 2]. Штейнберг (у той час головний архітектор Індубуда) у статті «Архітектура минулого вмирає» переконував: новій архітектурі «не потрібні бутафорні колони, химерні прикраси для створення помилкових ефектів. Вона просто і чітко виявляє всі будівельні матеріали, застосовує найпростіші, науково обгрунтовані прийоми. Життєва тільки сучасна архітектура, бо вона науково підходить до вирішення питань будівництва, вивчаючи нові соціальні вимоги »[15, С. 3]. Автор Держпрому, його головний архітектор Кравець: «Кожна сильна характерна епоха дала свою сильну і характерну архітектуру (так званий стиль). Тільки німці в справі соціальної творчості епохи займалися рабським запозиченням готових форм минулих епох. Наша радянська епоха, звісно, викристалізовується в **чіткі форми, тільки їй властиві і для неї характерні** — форми сучасної архітектури »[15, С. 3]. Малозьомов (ТСАУ): «...нехай знають, що ми не можемо і не будемо слідувати старим закріпленим формам, що в жертву тупому бюрократичному буржуазному стилю нова архітектура принесена не буде!» [15, С. 3].

Висновки. Проект харківського поштамту зіграв особливу роль в історії української архітектури. Одна з найцікавіших споруд 1920-х років, у якій були застосовані новаторські архітектурні і конструктивні ідеї, є видатною пам'яткою радянського авангарду. Проект послужив водночас і приводом для широкого обговорення шляхів розвитку української архітектури, і вагомим аргументом на користь вибору її сучасного напрямку — конструктивізму. Фактично, на кінець 1920-х-початок 1930-х рр. стилістика більшості споруджуваних у Харкові і на Україні будівель була визначена.

Література:

1. Вуек Я. Мифы и утопии архитектуры XX века / Пер. с пол. — М.: Стройиздат, 1990. — С. 11.
2. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. — М.: Стройиздат, 1985. — С. 15.
3. Шкодовский Ю.М., Лаврентьев И.Н., Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков вчера, сегодня, завтра. — Харьков: Фолио, 2002. — С. 86.
4. Архитектура України. 1917-1967. — Київ.: Будівельник, 1967. — 143 с.
5. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины. — Киев: Будивельник, 1989. — 103 с.
6. Лебедев Г.О. Украинская архитектура 1920-х — начала 1930-х годов (основные тенденции развития). Дисс. ...канд. искусств. — Киев, 1968. — 294 с.
7. Хан-Магомедов С.О. Архитектура советского авангарда. — М.: Стройиздат, 1996. — 709 с.
8. Ежегодник московского архитектурного общества (ЕМАО). — 1928. — № 5 (юбилейный выпуск). — 140 с.
9. Архитектор А.Г.Мордвинов — депутат Верховного Совета РСФСР // Архитектура СССР, № 6, 1938. — С. 28-29
10. «Харьковский пролетарий». — 1928. — № 190 от 16 августа.
11. Развитие строительной науки и техники в Украинской ССР. Т 2: Строительная наука и техника в Украинской ССР в 1917-1941 гг. / Моисеенко В.П., Жербин М. М., Ясиевич В. Е. и др. — Киев: Наук. Думка, 1990. — 240 с.
12. «Харьковский пролетарий». — 1928. — №175 от 28 июля.
13. «Харьковский пролетарий». — 1928. — № 178 от 1 августа.
14. «Харьковский пролетарий». — 1928. — № 183 от 8 августа.
15. «Харьковский пролетарий». — 1928. — № 188 от 14 августа.
16. «Харьковский пролетарий». — 1928. — № 189 от 15 августа.

Аннотация: в статье исследуется история создания в 1920-е годы харьковского почтамта, чей проект послужил поводом для широкой полемики о путях развития архитектуры в Украине. Ключевые слова: история украинской архитектуры, конструктивизм.

Annotation: The article examines the architectural history of Kharkiv Post Office in the 1920s. Its project had become the cause for wide polemic about ways of development of architecture in Ukraine. Keywords: history of Ukrainian architecture, Constructivism.